

СТРАНИЦИ ИЗ ЖИВОТА НА П. Ю. ТОДОРОВ

(КЪМ ИДЕЙНАТА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПИСАТЕЛЯ)

Творчеството на П. Ю. Тодоров е твърде слабо изучено. Буржоазното литературоведение в лицето на Б. Ангелов¹, М. Николов², Т. Атанасов³, Вилински⁴ и др., общо погледнато, не отиде по-далече от онова, което направиха за писателя д-р К. Кръстев⁵ и Пенчо Славейков⁶. Марксистическото литературоведение едва сега прави първите си стъпки. След работата на В. Христу⁷, който хвърли донякъде светлина върху обществената дейност на П. Ю. Тодоров през 1899 г., известен опит за обгръщане и оценка на творчеството на писателя от съвременно-научно гледище направи Ж. Авджиев през 1956 г. във връзка с 40-годишнината от неговата смърт.⁸

За да може обаче да се сложи на здрави основи изучаването на П. Ю. Тодоров като писател и общественик, необходимо е да се извърши не малка предварителна работа. Нужно е да се очертае по-конкретно линията на неговия живот, да се установят неговите отношения към важни събития от общественно-политическата действителност у нас от края на XIX и началото на XX век, да се проследи върху документален материал развитието на общественно-политическите и литературни възгледи на писателя и др. Едва тогава ще имаме възможност да поставим неговите произведения в рамките на обществения живот, да ги свържем с неговото схващане за живота и литературата, да ги оценим с оглед на онова познание, което дават за действителността и пр.

В тази работа ние си поставяме за задача въз основа на неизползвани досега архивни материали да разкрием отношението на П. Ю. Тодоров към социалистическото движение още като ученик в Тулуза, да покажем отношението му към монархическия институт у нас през 1899 г., да изнесем непознати данни за поведението му като писател и гражданин по време на глада и селските бунтове от 1900 г.

★

И в буржоазното, и в марксистическото литературоведение е познато увлечението на П. Ю. Тодоров в социализма. За това свидетелствува още първият му и единствен биограф, неговият приятел и последовател Иван Кирилов. Когато разказва за пребиваването му във Франция, гдето от 1896 г. учи в Lycée National в Тулуза, Кирилов говори и за неговите занимания през това време. След като дава сведения за запознаването му с редица западноевропейски и някои руски писатели — Флобер, Мопасан, Доде, Ибсен, Стриндберг, Хауптман, Зудерман и особено Горки, Кирилов добавя: „Все по това време той изучава социално-обществени въпроси. Запознал се с учението на Маркса, Енгелса, Бакунина и даже направил лично познанство със всеизвестния Жорес в Тулуза и Плеханов в Женева“⁹. Това известие на Кирилов бива привеждано и в буржоазното и марксистическо литературоведение¹⁰. Характерно е обаче, че този факт не се дооценява, на него се гледа едва ли не като на някакъв случаен епизод от живота

¹ Б. Ангелов, Идилията на П. Ю. Тодоров. — Демократически преглед, VII, 1909, кн. V стр. 525—538.

² М. Николов, Идилията на П. Ю. Тодоров. — Отделен отпечатък на сп. Златорог, II, кн. VII.

³ Т. Атанасов, П. Ю. Тодоров. — Библиотека „Български писатели“ под ред. на М. Арнаудов. Т. VI, (6. г.), стр. 102—123.

⁴ Sergij Vilinsky, Petko Jur. Todorov (Zivot a dilo). Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brne, číslo 36. Бърно, 1933, 151 стр.

⁵ В. Миролубов, Млади и стари. Тутракан, 1906, стр. 47—93; също Хр. Ботйов, П. П. Славейков, Петко Тодоров, П. К. Яворов. София, 1917, стр. 107—169.

⁶ П. П. Славейков, Блянове на модерен поет. Съчинения, т. VI, София 1922, стр. 167—182.

⁷ В. Христу. П. Ю. Тодоров против реакцията и монархизма. — Език и литература, VI, 1951, кн. 4, стр. 160—265.

⁸ Ж. Авджиев, П. Ю. Тодоров. — Език и литература, 1956, кн. 4, Стр. 253-271.

⁹ Ив. Кирилов, П. Ю. Тодоров. Биографични наброски. Плевен (6. г.), стр. 25.

¹⁰ Срв. Т. Атанасов, пос. ст., стр. 103 и Ж. Авджиев, пос. ст., стр. 255.

на писателя, който сякаш не е оставил никакви по-трайни следи в неговото мислене от по-късно време. Показателно е, че не е поставян въпросът и не се е правил опит да се проследи развитието на тези възгледи на П. Ю. Тодоров, да се свържат те с творчеството му от по-късния му зрял период на развитие, да се потърси обяснение на някои страни от писателското му дело, като се държи сметка за социалистическия му мироглед и пр. Най-важното обаче, което в случая ни интересува, е, че това подценяване на увлечението на П. Ю. Тодоров по социализма се е изразило в обстоятелството, че не се е сложил с достатъчна острота въпросът за характера на неговия социализъм, не се е пристъпило към по-конкретно изучаване на този въпрос.

По-долу даваме пет документа от времето, когато Тодоров е бил в Тулуза. Единият представя негова реч на събрание в Тулуза по случай 1 май 1897 г., други два са писмо на негов възпитател от лицей и писмо от негов идеен другар от това време, останалите са свидетелства от Националния лицей в Тулуза.

Всичките тези документи имат важно значение, тъй като те не само потвърждават увлечението му по социализма, което в най-обща форма е известно, но в същото време показват, че той е социално активен, че той манифестира чрез важни обществени прояви своите разбирания. Вън от това в тези документи, най-вече в неговата първомайска реч, ярко се изявява интернационализмът на Тодоров, неговото отношение към световния капитализъм, който по това време влиза в различни групировки за подялба на света. Тези документи говорят и за онова окръжение от руски емигранти-социалисти, в което се е движил Тодоров, показват взаимните им отношения. Най-после приведените материали дават данни и за характеристиката на Тодоров като човек, говорят за това, че той се е отличавал от своите другари, че е обръщал внимание на преподавателите си с живия си интерес към политическите въпроси, със своята целенасоченост, с определено изразения си порив за дейност като политик или писател, че е подхранвал надежди в това отношение у тези свои възпитатели.

Не малък интерес представят и свидетелствата, издадени на П. Ю. Тодоров от Националния лицей в Тулуза. Те го характеризират като добър по успех и поведение ученик. Особено значение има дадената характеристика от неговите преподаватели — те го представят като човек съсредоточен, любознателен, показващ самостоятелност на мисленето, волев: „Слуша с голямо внимание и любопитство. Оригинален ум, с голяма углъбеност“. „Прилежен ученик, дава доказателства за добра воля.“

За да се разберат по-добре някои документи, да бъдат схванати в тяхната пълнота, необходимо е да се знае политическата атмосфера в Европа по това време, съотношението на силите и основните политически тенденции в тогавашна Европа. Началото на 90-те години се характеризира с прегрупировка на големите буржоазни държави, настъпила след отказа на Германия в 1890 г. да поднови съществуващия до тогава договор с Русия, страхувайки се, че това ще ѝ попречи да укрепи съюза си с Австрия и да се сближи с Англия. В резултат на това царска Русия се сближава с републиканска Франция, което се изразява в подписания през 1893 г. военен договор. Този договор се сключва като противодействие на образувания съюз между Германия и Австрия, към който по-късно бива привлечена и Италия, та се създава т. н. троен съюз. За това групиране на силите на европейската буржоазия през последното десетилетие на XIX век Фр. Енгелс пише: „Крупните военни държави на континента се разделиха на два големи застрашаващи се един друг лагери: Русия и Франция — от една страна, Германия и Австрия — от друга“¹. В атмосферата на тези съотношения става празнуването на 1 май във Франция и отгласите от него, които намираме в документите, свързани с нашия писател.

Колкото се отнася до положението в България, трябва да се изтъкне, че около това време, в 1896 г., настъпва известно подобрене на руско-българските отношения,

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, Сочинения, т. XVI, ч. II, стр. 33.

което внася силно раздразнение в австрийските правителствени среди. Това се явява предпоставка за изостряне на австро-българските отношения във връзка с убийството на австрийската поданица Ана Симон, за което се поменава в един от документите.

*

От досегашната критическа литература върху П. Ю. Тодоров се знае за неговото въззвание към русенското гражданство, за заведеното на 30 декември 1897 г. срещу него дело за обида на монарха. За това съобщава още Ив. Кирилов: „За една малка брошурка, написана против тогавашния политически режим, бива изправен пред Русенския окръжен съд да отговаря за деянието си“¹. Този факт се привежда и у по-късни автори, които говорят за оправдателна присъда по делото, изтъквайки като причина за това било неговата невинност², било малолетството или застъпничеството на баща му³, без де се навлезе по-дълбоко и по-конкретно в материалите по този въпрос, които се съдържат в съдебното дело на Русенския окръжен съд⁴, което заслужава повече внимание. В случая обаче нас ни интересува друго — че П. Ю. Тодоров бива съден втори път за обида на монарха, че във връзка с това емигрира, че бива осъден за това от Търновския окръжен съд и добива възможност да се върне в отечеството си само след като биват амнистирани престъпления от този род. Тъкмо този момент от живота на писателя е останал не напълно известен за онези, които чертаят линията на неговия жизнен път и изследват творчеството му. Част от истината по този въпрос разкри В. Христу, като въз основа на материали от протоколната книга на Еленското дружество „Напредък“ изнесе, че П. Ю. Тодоров е държал сказка за възпитателното значение на портретите на заслужили деятели, че на 6 септември 1899 г. той е пренесъл този въпрос в събрание на дружеството, като е изказал съображения и внесъл предложение да се изхвърлят от Еленското дружество портретите на „короновани глави, князе и монарси“, които, като „представители на монархизма всякога са бивали покровители на мрака и реакцията“, че вместо тях е предлагал да се поставят портрети на „заслужили български дейци“ като „Ботев, Неофит Рилски, Хаджи Димитър“ и др.⁵ Авторът разказва за броженето на местните чорбаджии срещу това предложение, говори за противопоставянето на бащата и брата на писателя — Хр. Тодоров, за това, че околийският началник в Елена Шустеров се научава за случая и поисква препис от протокола, за второто събрание на дружеството, в което се разисквал въпросът как да се отговори на искането на околийския началник и пр. В края на краищата надвива предложението — настоятелството да отговори на околийския началник „по начин, какъвто намери за добре“. Въз основа на свидетелствата на живия в 1951 г. някогашен секретар на Еленското дружество „Напредък“, който водил протоколите, В. Христу представя така завършека на цялата акция: „Живият секретар Петър Кирчев обяснява, че въпросът бил ликвидиран с намесата на бащата на П. Ю. Тодоров. Околийският началник знаел, че П. Ю. Тодоров бил против народняците, против чорбаджиите и против консерваторите. Околийският началник се примирил с положението и сметнал въпроса за приключен“.⁶ Тъкмо това последното се оказва невярно.

Околийският началник в Елена довежда речта на П. Ю. Тодоров пред събранието на Еленското дружество „Напредък“ до знанието на съдебните власти и близо една година по-късно Търновският окръжен съд възбужда срещу него углавно дело под № 912. Обвинителният акт по това дело, който по-долу обнародваме, е от 23 август 1900 г. Би следвало да се заключи, че Тодоров е узнал за това, което му се готви, и преди още да бъде призован, е заминал отново за Германия, след като за известно време е бил в България. Така на 2 август 1900 г. той пише писмо на украинската писателка Кобилянска от Варна⁷. Въз основа на кореспонденцията му с тази писателка

¹ Ив. Кирилов, пос. съч., стр. 25.

² Т. Атанасов, пос. ст., 103.

³ Ж. Авджиев, пос. ст., стр. 225.

⁴ Вж. Централен държавен исторически архив, фонд № 126, оп. 1, арх. ед. №293.

⁵ В. Христу, пос. ст., стр. 262—263.

⁶ В. Христу, пос. ст., стр. 265.

⁷ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска в Черновиц, фонд П. Ю. Тодоров, п. IV, стр. 1—2.

мога да се установи, че той е в България до 15 септември 1900 г. През това време тя му пише писмо, адресирано до България с дата 7. IX. 1900 г.¹ От друго писмо до О. Кобилянска узнаваме, че на 25 ноември 1900 г. Тодоров е отново в Берлин². От всичко това се вижда, че времето, когато се възбужда углавното дело срещу него (обвинителен акт от 23 август 1900г.)³ той не е вече в България. След като не е могъл да призове подсъдимия, съдът залепва обявление под № 485 от 4 септември 1900 г. по углавно дело № 912/1900 г.⁴

Тук обнародваме писмото на Юрдан Тодоров до неговите синове Петко и Христо, които са в Берлин, писано от Елена на 4/16 април 1900 г. То рисува атмосферата в семейството на Тодорови преди да бъде заведено делото против П. Ю. Тодоров, показва усилията на бащата да предотврати съдебния процес, издава внушенията, които прави на своя син, съветвайки го да напише такива показания, които биха дали възможност на съда да го оправдае. Показанията, които П. Ю. Тодоров е дал по делото и дали изобщо е давал такива, не можах да се установят.

Вече на следващата 1901 г. Търновският окръжен съд му изпраща призовка под № 237 от 16 януари.⁵ През това време той е пак в Берлин, както личи от писмото му до О. Кобилянска от 12 януари същата година.⁶ Делото се разглежда и съдът осъжда задочно П. Ю. Тодоров. Произнесената присъда остава за сега неизвестна.

Осъден от Търновския окръжен съд, П. Ю. Тодоров не може вече да се върне в България. През това време той се чувства емигрант (още преди да е бил осъден), както изрично заявява в едно писмо до О. Кобилянска от 28. VI. 1900 г., част от което обнародваме тук в друга връзка. В това писмо, свързано със селските вълнения, заявява: „Я, несмотря, что эмигрант, решился псехать, так как не могу быть больше зрителем“.⁷ Ние разполагаме и с други доказателства, от които се вижда, че Тодоров е бил осъден и не е могъл да се върне в България, макар това да е траяло късо време. От писмо на бащата до П. Ю. Тодоров от София 15/28 април 1901 г. узнаваме, че Юрдан Тодоров като народен представител е внесъл предложения за амнистия по присъди за различен род прояви. Обръща внимание обстоятелството, че той е намерил начин да включи за амнистиране и присъдите по такива деяния, към каквито се отнася присъдата на неговия син, за да бъде и той обхванат от амнистията. Привличаме извадка от това писмо, което представя интерес не само като доказателство за това, че Тодоров е бил осъден и след това амнистиран. След като съобщава на своя син за амнистия на правителството за селяните, които са взели участие в селските бунтове и са се „сражавали с войската в Тръстеник, Красен, Дуран Кулак, Шабла и др.“, Ю. Тодоров добавя: „Обвиняемите заедно с избягали на чужбина бяха около 1200 души. Това предложение се прие и те са упростени.“ Писмото продължава: „А като допълнение на това аз предложих и камарата прие: да се даде амнистия и на всички престъпления по печата от общ характер, а таквизи имаше много поради временните наредби по печата и военното положение. Също предложих да се даде амнистия на всички, които по какъвто и да е начин са оскърбили особата на княза задочно, и това се прие, тъй щото и ти ще бъдеш простен“.⁸

Кога точно П. Ю. Тодоров се е върнал в България след като е бил амнистиран, не може да се установи — може общо да се каже, че това е било през 1902 г. В случая за нас е по-важно обстоятелството, че когато се е върнал в България, той е бил подложен на преследване от българските власти, което личи от писмото му до О. Кобилянска от Берлин, 1. I. 1903 г., в което говори: „Я был по дороге к Черновицы,

¹ ЦДИА, фонд № 126, оп. 1, арх. ед. № 217, л. 7—8.

² Литературно-мемориален музей О. Кобилянска в Черновиц, фонд П. Ю. Тодоров, п. V, л. 1.

³ ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 293, л. 3-4.

⁴ Пак там, л. 5.

⁵ Пак там, л. 6.

⁶ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска в Черновиц, фонд П. Ю. Тодоров, п. VII, л. 1—8.

⁷ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска, фонд П. Ю. Тодоров, п. III, л. 2.

⁸ ЦДИА в София, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 134.

моя невеста меня ждала в Руцуке, когда раз вспыхнула македонская революция, меня арестовали по дороге и границы Румынии стали непроходимы для меня. Нечего было и делать — когда меня освободили, я должен был выехать через Сербию, и все мое желание побывать у Вас расстроилось.“¹ Както ще се види след малко, той е бил арестуван и изпратен в Търновския окръжен съд. След като е освободен, и заминава за Германия, той от там се оплаква за тези произволи над него на баща си, както личи от отговора на баща му във връзка с това. В писмо от София от 25 октомври/7 ноември 1902 г. Юрдан Тодоров пише на своя син: „Въстанието в Македония следува, но тук не му дават такава голяма важност, както се пише във вестниците. . .“ И по нататък: „Онзи ден ходих при министъра на правосъдието Радева, разказах му за твоето арестуване и исках удовлетворение. Той поиска преписката от Търновския съд, за да разгледа и узнай сам как е било възможно да те вика съда, когато имаше вече амнистия. Понеже и той беше осъден на 20 дена затвор, та лани аз отървах и него. Обеща се, че ще им натрие пипер на носа; ще видим.“²

★

Последните години на миналия век са ознаменувани с важни събития в социалната история на България. Между тях в случая ни интересува глада в някои области и селските бунтове през пролетта на 1900 г. против въведеното от правителството на радославистите натурално облагане — десетък. Движението започва във Варненски окръг, На 21 февруари 1900 г. бива издадено „Възвание към земледелците във Варненски окръг“, а на 5 март във Варна става голям митинг, който завършва със стълкновение между селяните и полицейските и войскови части, при което били дадени жертви в убити и ранени. Движението се разширява, обхващайки цяла Североизточна България и се изразява в кървави стълкновения, дори някъде в истински сражения. Не е трудно да се разбере, че в тези селски движения трябва да се вижда не само борба за икономически интереси, но и проява на политическа израстналост и самосъзнание на селските маси, което се изразява и с образуването по това именно време на Земеделския народен съюз³.

П. Ю. Тодоров се е откликнал съчувствено и към тези две важни събития, станали в началото на нашето столетие — глада на селяните и селските вълнения. Неговият приятел Иван Кирилов е организиран издаването на един литературен сборник, средствата от който да се дадат в помощ на гладуващите селяни. П. Ю. Тодоров се е отзовал на тази инициатива, като не само лично е дал свой разказ за отпечатване в сборника, но се е заел да спечели за участие в него свой приятел — немския писател и критик Лудвиг Якобовски (1868—1900), редактор на Берлинското списание „Gesellschaft“, както се вижда от неговото писмо до Тодоров, което обнародваме. Замисленият с тази цел сборник излиза под заглавието: „На помощ!“ Литературен сборник издаден в полза на гладуващите: от редакционен комитет, Свищов, 1900, 165 стр. Кой са влизали в редакционния комитет не личи. Несъмнено е обаче, че един от тях е Иван Кирилов. От някои косвени указания може да се заключи, че твърде близко до тази инициатива стои и П. Ю. Тодоров. По своя характер сборникът наистина в повечето случаи съдържа произведения, които имат отношение към положението на селянина през онова време. Самите заглавия на поместените работи в немалка степен подсказват това. Тук са поместени следните произведения: А. Маккавеев — „Гладът“, Ив. Кирилов — „Перачката“, Л. Якобовски — „Парфюм“, В. Хюго — „Жан-Хус“, П. Ю. Тодоров — „Неразбран“, М. Теофилов — „Безсънни нощи“, Д-р Т. Летурно — „Нравствеността на

¹ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска, фонд П. Тодоров п., XII, стр. 1—2.

² ЦДИА в София, фонд №126, оп. № 1, арх. ед. 135.

³ И. Н. Частухин, Крестьянское движение в Болгарии в 1890—1900 годах и возникновение Болгарского земледельского народного союза. — Вопросы истории, 1956, № 9, стр. 90—101.

Срв. и Д. Косев. Селското движение в България в края на XIX век. Основаването на БЗНС и отношението на БРСДП към селския въпрос. — Исторически преглед, V, 1948—1949, кн. 5, стр. 549—586.

будизма“, Ц. Церковски — „Димитър младо търговче“, Н. Г. Данчов — „Старини“, Гюи де Мопасан — „Сакатия“, Венко — „Гладен зарад гладен“, Иван Радославов — „Стихотворения“, Гюи де Мопасан — „Размишления върху войната“, В. Благоева — „Топъл хляб“, А. Събев — „Как можем да помогнем на нашия земеделец“, А. Чехов — „Спи й се“, Н. Петков — „Мисли и съзерцания“, М. Прево — „Божек“, А. Узунов — „Около Женевското езеро“, С. С. Бобчев — „Глад и чест“. Както се вижда, в случая имаме неща не само от български автори. Този сборник е една интересна проява, която отразява момент от социалния живот на България. Вън от това той е показателен и за методите на някои интелегентски среди у нас за лекуване на социалните злини. В случая той е показателен и за П. Ю. Тодоров и представя от себе си материал за неговата идейна характеристика.

Към това време се отнася и друг документ от П. Ю. Тодоров, който издава неговото отношение към селските бунтове. Това е писмото му до украинската писателка О. Кобилянска¹, част от което обнародваме. Интересно е да се отбележи, че в случая Тодоров издава жив интерес към тези събития, следи ги най-зорко, дава израз на своето негодувание срещу българското буржоазно правителство за репресалиите над селското население. Обръща внимание обстоятелството, че гражданската съвест на П. Ю. Тодоров е смутена, че той намира морално неоправдано да стои далеч от своето отечество в такъв един момент, че той иска някак да се прояви активно, да вземе дейно участие в полза на воюващите селяни, както личи от цитираното вече писмо до О. Кобилянска от Берлин, 28 юни 1900 г., гдето заявява, че не може повече да бъде зрител на тези събития.

Документите, които характеризират идейния облик на П. Ю. Тодоров, обнародваме в съвременен правопис. Написаните на френски език придружаваме с превод, даден паралелно с оригинала. Описанието на документите, т. н. легенда, даваме преди текста на документа, който снабдяваме с кратък коментар, отнасящ се до най-важните моменти от съдържанието с оглед поставената тема. Съкращенията в текста развиваме, като добавеното поставяме в ъглести скоби.

П. Ю. ТОДОРОВ В НАЦИОНАЛНИЯ ЛИЦЕЙ В ТУЛУЗА

1

ТОДОРОВ ДЪРЖИ РЕЧ НА ПЪРВОМАЙСКИ МИТИНГ В ТУЛУЗА 1897 Г.

Документът представя чернова на произнесена реч. Това е автограф на Тодоров, написан небрежно в правописно и езиково отношение. Печатаме го в нормализиран вид. Като се вземе предвид, че Тодоров постъпва в Лицея през есента на 1896 г. и че към края на следващата година той е вече в България, може определено да се заключи, че речта е произнесена през 1897 г. Съдържанието на самата реч достатъчно подсказва, че това е станало на 1 май. Оригиналят се пази у сина на писателя — Николай П. Тодоров, който любезно ни предостави препис за обнародване.

Camarades,

Je suis bien heureux à prendre la parole aujourd'hui devant les citoyens de ce pays, qui a donné hospitalité à tous les expulsés, chassés, maltraités par les gouvernements de leurs pays; qui a ouvert toujours ses bras fraternels aux lutteurs de la liberté¹, les lois duquel ont procuré pendant toutes les époques ces mouvements contre la tyrannie. . .

Другари,

Твърде щастлив съм да взема днес думата пред гражданите на тази страна, която е дала гостоприемство на всички отхвърлени, изгонени, малтретирани от правителствата на своите страни, която е откривала винаги своите братски обятия на борците за свободата², законите на която са покровителствували през всички епохи тези движения срещу тиранията. . .

¹Литературно-мемориален музей О. Кобилянска в Черновиц, фонд П. Тодоров, п. III, стр. 2.

²От значение е обстоятелството, че на събрание Тодоров говори от името на политически емигранти. В случая той има предвид главно руските социалисти, с които е бил в общение и които сякаш представлява.

Camarades, permettez-moi à prendre part en ce jour, à la fête des ouvriers de tous les pays¹, des misérables et des lutteurs, de ceux qui se trouvent également dans la profondeur de Sibérie, dans les souterrains de la Russie, aux bords de l'Océan Atlantique et sur les Balkans.

Fêtons la fête de la liberté, de l'émancipation, du travail!

Fêtons le jour de cette idée qui tient si bien la guerre contre le capital! . . .

Nous n'avons qu'une âme émue par la liberté, nous n'avons qu'un but — à détruire la Bastille capitaliste! . . .

Bien souvent notre ennemi nous accusait que nous trahisons les intérêts de nos patries, que nous ne sommes pas des patriotes!

Et quelle anomalie. . . Au moment où le gouvernement de la République française se jette aux bras du tzar, au moment où la bourgeoisie d'Autriche, d'Allemagne et d'Italie tient les mains du travail dans cette alliance, on nous chante que c'est nous qui sommes internationalistes.²

Oui, camarades, nous sommes tous les membres de la famille humaine! Tous, nous nous sommes donnés les mains pour détruire la prison de la tyrannie! Rompons, citoyens! rompons la situation contemporaine, rompons la chaîne capitaliste, rompons la morale bourgeoise. . . .

C'est la lutte finale,
Groupons nous, et demain
L'Internationale sera,
Le genre humain . . .³

Другари, позволете ми да взема участие на този ден в празника на работниците от всички страни¹, на нещастниците и борците, на тези които се намират еднакво в далечините на Сибир, в подземията на Русия, по бреговете на Атлантическия океан и върху Балканите.

Нека празнуваме празника на свободата, на еманципацията, на труда! . .

Нека празнуваме деня на тази идея, която води войната срещу капитала! . .

Ние сме се превърнали в една душа обзета от чувството за свобода, ние имаме само една цел — да разрушим Бастилията на капитализма.

Твърде често нашите неприятели ни обвиняват, че ние вършим предателство спрямо интересите на нашите отечества, че ние не сме патриоти!

И каква аномалия. . . В момент, когато правителството на Френската Република се хвърля в обятията на царя, в момент, когато буржоазията на Австрия, Германия и Италия участва в този съюз, нам ни пеят, че интернационалистите сме ние².

Да, другари, ние всички сме членове на човешкото семейство. Ние всички сме си подали ръка, за да разрушим затвора на тиранията! Нека разбием, другари! нека разбием съвременната ситуация, нека разкъсаме капиталистическите вериги, нека унищожим буржоазния морал. . .

Това е последната борба
Нека се обединим и утре
Интернационалът ще обедини
човешкия род . . .³

¹ От тези думи е ясно, че се държи реч на първомайски празник, като се изказва пожелание този ден да се празнува не само от всички трудещи се, но и от страдащите за свобода.

² Тодоров има предвид посоченото вече съглашение между Франция и Русия.

Мисълта на оратора е, че когато буржоазията прави съюзи и се обединява, никой не говори за неин интернационализъм и за изневяра на националните интереси, каквото се приписва на идеолозите на пролетариата.

³ Това четиристишие е част от интернационала.

ПИСМО ДО П. Ю. ТОДОРОВ ОТ НЕГОВИЯ ВЪЗПИТАТЕЛ КЛАМТЕН ОТ 1897 Г.

Писмото е изпратено на П. Ю. Тодоров в Елена от неговия възпитател от Националния лицей в Тулуза Кламтен. Изпратено е от Les Pujols, гдето адресантът е бил на почивка. Написано е с мастило на бледо-кремава хартия, нелиниран двоен лист, писмовен формат (14.3/22.3), на 4 страници. Датата — 2 август 1897 г., е написана в началото, надясно. Пази се в ЦДИА, фонд № 126, опис № 1, арх. ед. № 242, л. 1—2.

Les Pujols, le 2 Aout 1897

Mon cher Petko,

Vous devez sans doute penser que ce méchant pion vous a oublié ou qu'il regrette le temps de vous faire une lettre, loin de là il n'y a ni oubli ni regrets mais bien un peu de paresse. Excusez-le; il est en vacances et le malheureux berger se repose des fatigues et des petits ennuis que lui causent pendant dix longs mois la surveillance et la responsabilité de ce que vous qualifiez bien souvent son troupeau. Je me repose en lisant beaucoup, mais écrivant bien peu; ceci est la deuxième lettre que je fais depuis que je suis rentré de Toulouse et voici le 25-e jour. Avant de commencer ma lettre j'étais bien décidé de ne pas vous causer des affaires de Toulouse surtout de la Dépêche¹ mais comment ne pas vous dire que dernièrement encore votre nom fut cité dans les journaux de Toulouse au sujet de la mort tragique d'Anna Simon, mort historique, peut-on dire, car elle a failli entraîner la Bulgarie dans une guerre contre l'Autriche qui lui eut coûté certainement le meilleur du sang de ses braves défenseurs. La guerre n'a du bon que pour ceux qui recherchent des vains hochets de la gloire mais pour tous les autres et ce sont les plus nombreux elle est toujours funeste. Estimons-nous heureux de vivre dans ce siècle de lumière qui pourra se qualifier sans doute de siècle de paix grâce à la bonne entente qui existe entre la Russie

Les Pujols, 2 авг., 1897

Драги Петко,

Вие вероятно мислите, че този лош училищен надзирател Ви е забравил, или че съжалява за времето, което трябва да отдели, за да Ви напише едно писмо, всичко това е далеч от мене, няма нито забрава, нито съжаления, но само малко мързел. Извинете го; той е във ваканция и нещастния пастир си почива от умората и от малките безпокойства, които му причиняват през десетте дълги месеца бдението и отговорността над това, което Вие квалифицирате твърде често като негово стадо. Аз си почивам, четейки много, а пишейки твърде малко; това е второто писмо, което пиша, откакто съм дошъл от Тулуза и при това вече 25-ия ден. Преди да започна писмото си, аз бях твърдо решил да не Ви говоря за работите в Тулуза и особено за „La Dépêche“¹, но как да не Ви кажа, че дори в последно време Вашето име беше пак цитирано във вестниците на Тулуза по повод трагичната смърт на Анна Симон, смърт историческа, може да се каже, защото тя е трябвало да повлече България в една война срещу Австрия, която, разбира се, щеше да ѝ струва най-скъпото, кръвта на нейните храбри защитници. Войната принася добро само на тези, които търсят в нея суетните залъгалки на славата, но за всички други, а това са мнозинството, тя е винаги гибелна. Нека се считаме щастливи, че живеем в този век на светлина, който може да се окачества, без съмнение, като век на мир, благодарение на доброто разбирателство, което съществува между Русия

¹Става дума за издавания от Ж. Жорес вестник „La Dépêche“. От следващите думи на Кламтен личи, че името на Тодоров се свързва и с някаква важна проява, която е обърнала внимание на обществеността в Тулуза. Отзвучите в печата по повод убийството на Ана Симон с : дали повод отново да се помене името на Тодоров като българин.

et la France — je crois même que cette amitié a été assez forte pour éviter la guerre à la Bulgarie — aujourd'hui le parti Russophile doit avoir fait de grands progrès chez vous et je crois que sous peu et en présence des résultats obtenus vous ferez un chaud partisan des Russes — aujourd'hui en France nous sommes tous Russophiles, pourquoi ne le deviendriez-vous pas? J'espère toujours en la sagesse que vous donnera l'expérience et j'applaudirai autant à votre sagesse que je vous ai aidé dans les emballements de votre généreuse jeunesse. Oui, Petko, travaillez: puissez vos matériaux pour l'avenir dans tous les chantiers qui vous sont ouverts et faites un homme politique ou de lettres qui sait qu'il a un nom à soutenir à élever si possible et cela en vous rendant utile à l'humanité et à votre patrie.¹

Je ne sais pas s'il me sera permis de vous serrer la main, si jamais vous reviendrez voir le Lycée de Toulouse: soyez toujours certain que vous y avez laissé un ami qui se souviendra toujours de vous et sera heureux chaque fois que vous voudrez lui donner de vos nouvelles et lui dire où vous en êtes de votre travail. J'ai fait sans doute assez de morale et si je me suis défendu de vous causer quelque peu politique² il est bon de vous causer un peu de vos camarades. Ce que j'avais prévu est annoncé Ses quières Reynès Brévié sont les seuls reçus, tous les autres sont collés sur les deux divisions de 2-e Moderne. 11 élèves ont été définitivement reçus et un autre: Saingou a échoué à l'oral, voyez ou conduisent la paresse et la mauvaise volonté. — En quittant Toulouse Mr le Censeur m'avait dit qu'il allait vous écrire et vous envoyer vos prix, je ne sais s'il l'a fait, mais je suis certain qu'il l'a fait; car il tenait beaucoup à vous et à Christo.

J'ai reçu une lettre de Comes. Il m'engage d'aller chez lui mais décemment après son échec il ne m'est pas permis d'y aller cependant je n'ai rien à me reprocher de ce côté mes conseils et mes soins ne lui ont failli que le jour où sa mauvaise volonté a dominé — dans

и Франция, аз дори вярвам, че това приятелство е било твърде силно, за да може да отклони войната от България. — Днес русофилската партия трябва да има голям успех у вас и аз вярвам, че поради това и поради наличността на получените резултати вие ще станете горещи привърженици на русите. Днес във Франция ние всички сме русофили, защо да не станете и вие такива? Аз вярвам винаги в мъдростта, която ще Ви даде опита и аз ще аплодирам Вашата мъдрост толкова повече, че аз съм Ви помогнал във вашата храбра младост. Да, Петко, работете: извличайте опит за изграждане на бъдещето си при всички възможности, които Ви се откриват и станете един политик или писател, който знае че има едно име, което той трябва да защитава и издига колкото е възможно, като станете по този начин полезен на човечеството и на родината си.¹

Не знаей дали ще ми бъде позволено да Ви стисна ръката, дали Вие ще дойдете някога пак да видите Лицея в Тулуза: бъдете винаги сигурен, че Вие сте оставили там един приятел, който винаги ще си спомня за Вас и ще бъде щастлив всеки път, когато Вие ще пожелаете да му известите за себе си, да му кажете до къде сте достигнали в работата си. Аз Ви проповядвах твърде много морал и тъй като си бях наложил да Ви говоря малко върху политиката² добре ще бъде да Ви поговоря малко и за Вашите другари. Това, което бях предвидил и казал Ses quières Reynès Brévié [?] са единствените, които успяха, всички други се прилепиха към двете отделения на 2-ро Модерно. 11 ученика преминаха направо, а един друг Saingou пропадна на устен, вижте къде води мързела и лошата воля. Напускайки Тулуза г-н Цензора ми каза, че ще Ви пише и ще ви изпрати наградите, не знаей дали го е сторил, но аз съм сигурен, че го е направил, защото той много държеше на Вас и на Христо.

Получих едно писмо от Comes. Той ме кани да отида у него, но след неуспеха му не ми е позволено да отида там, макар че няма за какво да се упреквам в това отношение, моите напомняния и грижи не му помогнаха в деня, когато лошата му воля надви — във

¹ Това място от писмото дава да се разбере, че в Лицея на Тулуза П. Ю. Тодоров е живял с планове да се посвети на дейност като общественик и писател. В тези негови планове е посветен неговия възпитател, който е вярвал във възможностите му за това.

² Тази фраза дава основание да се заключи, че възпитател и възпитаник са били на коренно противоположни политически позиции, но търпимост между тях е съществувала.

tous les cas je ne sais s'il continuera ses études mais comme tous ses camarades il peut compter sur mes soins — pour lui je vous envoie un bon souvenir. En qualité de frère aîné je vous charge et vous prie de vouloir bien offrir mes respectueux hommages à vos Parents et en particulier à votre père — assurez-lui que je conserve toujours la charmante lettre qu'il me fit l'honneur de m'écrire.

A vous Petko, je vous serre cordialement la main et si les hasards de la vie nous permettent de vous revoir que ce soit toujours sur le chemin du progrès le seul que doit suivre tout homme digne de ce nom.

Adieu

[]¹ Clamtin

всеки случай, аз не зная дали ще продължи следването си, но и той, както всички негови другари, може да разчита на грижите ми, — за него аз съм запазил един добър спомен. В качеството си на по-стар брат аз Ви задължавам и Ви моля да имате добрината да поднесете моите почитания на Вашите родители и особено на Вашия баща — предайте му, че ще запазя за винаги прекрасното писмо, което ми направи чест да ми напише.

На Вас, Петко, стискам сърдечно ръката и ако случайностите на живота ни позволят да Ви видим отново, нека това стане по пътя на прогреса, единственият, който трябва да следва всеки човек, достоен за това име.

Сбогом

[]¹ Кламтен

3

ПИСМО ДО П. Ю. ТОДОРОВ ОТ 1897 Г. ОТ НЕГОВ ДРУГАР-ЕМИГРАНТ ВЪВ ВРЪЗКА С 1 МАЙ
СЪОБЩАВА И ЗА ЗАТВОРЕНА ТЯХНА ДРУГАРКА

Това е пощенска карта, сгъната на две, формат 11/14. Написана е в началото с мастило, а довършена с молив. От клеймото се установява, че писмото е отправено от Монпелие в Тулуза. Датата горе в дясно. От подписа се чете само „Ю“. Съхранява се в ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 285.

Монпелие, 30 апреля, [18] 97

Прежде всего, дорогой Тодоров, поздравляю тебя с величайшим из праздников, с праздником предвещающим близость новой эпохи.

Желаю тебе провести этот день как можно лучше и в самом лучшем обществе². Ты спрашиваешь, дорогой друг, отчего я не пишу. Просишь, чтоб я тебе подробно описал свое душевное настроение. Об этом последнем мы поговорим с тобой, когда увидимся, потому что писать очень долго и скучно, а относительно вопроса отчего не пишу, прошу тебя не придавать этому никакого значения: просто не в духе писать, хотелось бы лучше поговорить. Благодарю тебя за виды Тулузы; некоторые из них мне очень нравятся. Книги получены. Если тебе нужно еще чтонибудь, напиши, я вышлю.³ Здесь у нас нового ничего. Одна только есть печальная новость: арестована сестра Давыдович и теперь сидит в Петербургской тюрьме.⁴

¹ Неразчетена дума.

² Отнася се до чествуването на 1 май 1897 г.

³ Става дума за получаване книги от руски писатели, с каквито в чужбина са го снабдявали руските студенти-емигранти, по свидетелството на неговата другарка Райна Ганчева, дадено пред нас.

⁴ Това е руска революционерка, от онзи кръг от руски младежи социалисти, в който се е движил сам Петко Тодоров. Авторът на писмото говори за нея като за познато и на двамата лице. От писма на бащата на П. Ю. Тодоров узнаваме за обществото от социалисти на Петко Тодоров. Така в писмо от Елена, 29/10 септ. 1898 г. Юрдан Тодоров, като изказва недоволството си от своя син, че се обажда рядко, пише: „... „Майка ви се сърди, твърде много на Петка, гдето досега не ни е писал нито от София, нито от Виена; а пък аз като го зная каква е стока, утешавам я като ѝ казвам: остави го този хаплю, той си е такъв, той пише на разни другари и социалисти, а нас забравя...“

ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 131.

Многие завтра едут отсюда в Сент на праздник 1-го мая¹. Напиши, как у вас пройдет этот праздник. Пишу карандашом, потому что на почте не оказалось ручек.

Ну, будь здоров. Если будет настроение, напишу тебе длинное письмо. Скоро ли у тебя кончаются экзамены. Что будешь делать потом? Куда едешь.

Твой Ю...

4

УДОСТОВЕРЕНИЕ ОТ НАЦИОНАЛНИЙ ЛИЦЕЙ В ТУЛУЗА ОТ 1897 Г. ЗА УСПЕХА И ПОВЕДЕНИЮ НА П. Ю. ТОДОРОВ КАТО УЧЕНИК

Удостоверението е написано с мастило на бяла карирана хартия, канцеларски формат (21/27). Пази се в ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 290, л. 1.

UNIVERSITÉ DE FRANCE

Copie

Academie de Toulouse

LYCÉE DE TOULOUSE
BULLETIN

Année scolaire 1896-1897
2-ème trimestre

du jeune P. Théodoroff — élève interne de la 2-me classe

Conduite générale — bonne

Santé — bonne

Récompences: mise à l'ordre de jour de l'étude: 7 fois sur 11
mise à l'ordre de jour de la classe: 2 fois sur 8
inscription au tableau d'honneur: 0 fois sur

Instruction religieuse — bien-bien

(Observations des professeurs:

Français — assez bien — assez bien

Ecoute avec beaucoup d'at-

Histoire et géographie — bien — bien — suit avec
beaucoup d'attention

tention et de curiosité. Esprit très
original ayant beaucoup de fond).

Dessin d'imitation — assez bien — assez bien

Gymnastique — bien.

Observations du Proviseur:

Elève appliqué, fait preuve de bonne volonté.

Toulouse, le 10 avril 1897.

Le proviseur:

ФРЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Копие

ЛИЦЕЙ В ТУЛУЗА

Академия в Тулуза

Учебна година 1896/1897

УДОСТОВЕРЕНИЕ

2-ро тримесечие

на младежа П. Тодоров, ученик интернант от II клас.

Общо поведение — добро

Здраве — добро

Награди: { похвален за заниманията си в интерната: 7 пъти срещу 11
похвален за добър успех в клас: 3 пъти срещу 8
Записан на почетната дъска: 0 пъти срещу

Религиозно обучение — добро-добро

(Наблюдения на професорите:

Френски език — твърде добре — твърде добре

Слуша с голямо внимание и

История и география — добър, добър,

любопитство. Оригинален ум

следи с голямо внимание

с голяма углъбеност).

Имитативно рисуване — твърде добре, — твърде добре

Гимнастика — добър

Наблюдения на директора:

Прилежен ученик, дава доказателства за добра воля.

Тулуза, 10 април 1897.

Директор: (подпис липсва)

¹Студентите емигранти са били група, която по време на 1 май е участвувала масово в чествуванията. В случая се отнася до едно такова чествуване, в друг град на Франция, в което те ще участвуват.

УДОСТОВЕРЕНИЕ ЗА ВРЕМЕПРЕБИВАВАНЕТО НА П. Ю. ТОДОРОВ В ТУЛЗКИЯ ЛИЦЕЙ

Написано е на официална бяла бланка на Лицея, 21/26.5 см, с мастило (оригинал). Намира се в ЦДИА в София, фонд № 126, опис № 1, арх. ед. № 290, л. 2.

UNIVERSITÉ DE FRANCE

Toulouse, le 26 janvier 1898.

Académie de Toulouse

Lycée de Toulouse

Objet:

Le Proviseur du Lycée de Toulouse sousigné certifie que Monsieur Petko J. Théodoroff a passé au Lycée de Toulouse deux années pendant lesquelles il a suivi les

Séjour de Petko J. Théodoroff cours du Seconde Moderne.

au Lycée de Toulouse

Certifie en outre que sa conduite a toujours été excellente.

Années scolaires 1895-96 et
1896-97

[]¹

Le Proviseur:

[]¹

ФРЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Академия в Тулуза

Тулуза, 26 януари 1898

Лицей в Тулуза

Цел:

Престой на Петко Ю. Тодоров
в Лицея в Тулуза
учебни години 1895-96
и 1896-97

Долуподписаният Директор на Лицея в Тулуза удостоверява, че господин Петко Ю. Тодоров е прекарал в лицей в Тулуза две години, през време на които е следвал курса на Второ модерно отделение. Той удостоверява освен това, че поведението му е било винаги отлично.

[]²

Директор:

[]¹

П. Ю. ТОДОРОВ И МОНАРХИЯТА ПРЕЗ 1899 г.

1

ПИСМО НА ЮРДАН ТОДОРОВ ОТ 1900 Г. ПО ОБВИНЕНИЕТО НА П. Ю. ТОДОРОВ ЗА ОБИДА НА ДЪРЖАВНИЯ ГЛАВА

Написано е на светло-кремава хартия, линирана, канцеларски формат (21/27), със синьо мастило, четливо. Пазя се в ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 133, л. 8—9.

Г. Елена 4/16 апр[ил] 1900.

Драгий ми синове П[етко] и Хр[исто]

в Берлин,

Отдавна не Ви съм писал, понеже съм стар и не ми се пише; особено пролет бивам всякога по-слаб и по-меланхоличен, та затова и не ми се работи. Сега времето е чудесно топло и хубаво, тъй щото повечето си време прекарвам по разходки и кърска работа. — Майка ви е съвършено здрава и са занимава със сеяне цветя и зеленчуци по градините, с лупене пилета, приготовления за Великден и пр. Нивите са прекрасни, вишните цъфнаха хубаво и без повреди, за напред всичко обещава добро, слава богу. —

¹ Подпис не се чете.² Печат на директора на Лицея в Тулуза.

Аз купих дедова хаджи Христова плевник с хармана и сега той е съединен с нашия, там ще направим фруктова градина и лозе доброкачествено за десерт. За сега насадихме няколко фиданки и посяхме дини, пъпеш и др. зарзавати. — Архитектите Момчилов и Ю. Миланов ми направиха 4 скици за планове на къщата, от които одобрих един план с 3 дюгени, 2 стаи, кухня и всички принадлежности на долния етаж, и 5 стаи, баня и всички потребности на горния етаж. Плана има 245 кв. метра здание двуетажно и много хубаво разпределено, ще бъде господарска къща за едно семейство (независимо от дюгени) и ще коштува 30—35 хиляди франка.¹

Подир Гергьовден ще отида с божията воля в София и ще искам да строя; след свършване на къщата няма да ми останат пари у Бурова и др. банкери, нито пък в касата. Ще останат само у Земл[еделските] каси една част и у народа, който е много засиромашал и не може да си плаща дълговете. Но ще живеими скромно и икономически и ще се надяваме за по-добри години. Дай боже.

Преди пет дена бях в Търново, ходих при помощ[ник] прокурора да питам за Петкова процес как стои. Той ми каза, че делото е у втория съдебен следовател, но че той го е прочел, също е прочел и показанията на свидетелите, някои от които са показали напълно, т. е. как че П[етко] е нарекъл княза австрийски агент и пр. Пом[ощник] прокурора е много любезно момче, той се чуди как е завел дело окол[ийския] началник² за такава багатела, но сега вече делото веднъж постъпило там, трябва да се постъпи с него според реда. И тъй делото стои висящо до твоето завръщане. Просрочване може да бъде след изтичане на 5 години. — За туй, аз като не искам да стои делото висящо и като нямах време сам да отида при следователя, помолих Гайдова да отиде той от моя страна при него и да го замоли да ти прати призовка, за да дадеш показанията си писмено³, и тогава прокурора ще си направи заключението и ще го внесе в Окр[ъжния] съд, който, ако те намира виновен, ще му даде ход, ако ли не, ще го прекрати. Затова, възможно е да получиш тези дни призовка от следователя и ще трябва да отговориш, но внимавай да не влезеш с 2-та крака в капана. Затова отговори много вежливо и резервирано. Факта да откажеш не е възможно, ще го признаеш, но кажи че не си имал намерение да докачаш княза или когото и да било, но просто и чисто не си виждал за уместно щото портрета му да стои в читалището, тъй като там не е правителствено учреждение; както напр. в Русия портретът на императора обязательно трябва да бъде окачен в прав[ителствените] учреждения, които работят в негово име, но в читалища, библиотеки, музеуми, манастири и пр. в все не е свободно да се окачва. — Главната вина в твоето дело състои в думите „австрийски агент“, които в показанията си до следователя можеш да замълчиш, или же да кажеш, че под думите „австрийски агент“ — ти си разбирал „носител на австрийската култура и цивилизация“, и най-сетне, че си готов да се явиш пред съдът, когато та повика. И по този начин, като си дадеш скромните показания, възможно е, прокурорството да даде заключение за прекръщение на делото и съдът да го прекрати. Стига само сега да не напишиш нещо остро и обидно за княза и тогава ще се оловиш още по-добре в капана.

Повече е за вярване, че и ако да бъдеш предаден в съд, пак ще бъдеш оправдан от съдебните заседатели; но това са предположения само.⁴ За туй отговори скромно и вежливо и не много дълго, защото в многоглаголанията стават погрешки.

Явете ни как отивате със здравието си и с немския език, навикнахте ли да говорите помежду си немски или се по бълг[арски]я карате. — П[етко] като осеща нужда от идване тука, нека си дойде по ваканцията и да отиде във Варна на морски бани, а Хр[исто] да стои там да учи езика, и ако ще, може да отиде за 5—6 дена да види изложението в

¹ Тези неща говорят за материалното състояние на Юрдан Тодоров и за неговото самочувствие върху тази основа.

² Преследването е било възбудено от околийския началник, който никак не се е „примирил“, както секретаря на дружеството Петър Кирчев е свидетелствувал пред В. Христу. Името на околийския началник е Шустеров.

³ Какви показания е дал Тодоров и дали изобщо е давал такива не може да се установи.

⁴ Това допускане на Юрдан Тодоров не се оправдава.

Париж и да си земне дипломата от Тулуза; но трябва да има някой добър и почтен другар и такъв, който познава Париж, за да го разведе и да намерят някой по икономически ресторант.

После 15—20 дена мисля да ви пратя пак 500 фр. за екзамени и др. работи, ако ви са нужни повече явете ми.

Всинца сме живо-здро, приготвяме се за Пасхата, поздравяваме Ви и от сърце и Ви желайме добро здравие, успех и добър ум и енергия.

Ваш баща Ю. П. Тодоров

2

ОБВИНИТЕЛЕН АКТ НА ТЪРНОВСКИЯ ОКРЪЖЕН СЪД ОТ 23 АВГУСТ 1900 Г. ЗА ЗАВЕДЕНО УГЛАВНО ДЕЛО СРЕЩУ П. Ю. ТОДОРОВ ЗА ОБИДА НА ДЪРЖАВНИЯ ГЛАВА

Документът е написан с черно мастило на двоен кариран лист канцеларски формат (30/21). Съхранява се в ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 293, л. 3—4.

Препис

Обвинителен акт

Съставен по следственото дело № 17/900 год. по обвинението на Петко Юрданов Тодоров, от гр. Елена, в задочно оскърбление особата на Негово Царско Височество княза:

Обстоятелствата по делото са:

На 6 септември 1899 год. в помещението на Еленското дружество „Напредък“ члена на това дружество — Петко Юрданов Тодоров, във време на заседание е предложил на разискване въпроса: какви картини трябвало да се държат в дружеството им и да красят дружествената зала. На дадената му дума от подпредседателя Кирчо Т. Кирчев, за да развие предложението си, обвиняемия Петко Юрданов Тодоров, след като говорил по възпитателното и художествено значение на картините и против монарсите, ликовите на които не трябвало да се държат в дружеството, защото те не били принесли никаква полза на читалището и били главните виновници за бедствията на народите, обърнал се после към лика на Негово царско височество Фердинанд I-ий Български княз и казал, че мястото на кобурготския принц не било там, неговия лик не трябвало да се държи в дружествената зала, защото той бил австрийски агент в България и нищо добро не бил принесъл нито на държавата, нито на читалището; а в дружеството трябвало да стоят окачени портретите на заслужилите на отечеството лица, както и на читалището, като лика на Ботева, Левски и др. Всичко гореизложено се напълно доказва от показанията на разпитаните пред съдебний следовател свидетели: Кирчо Т. Кирчев, Марко Юрданов Марков, Борис Юрданов Марков, Петър Кирчев,¹ Петър Драгостинчин и Юрдан Хвърлев.

Прокурорский надзор при Търновский окр. съд, като взе пред вид, 1) че от показанията на гореспоменатите свидетели се напълно установява, че обвиняемия Петко Юрданов Тодоров на 6 септември 1899 год. в заседанието на Еленското дружество „Напредък“ е задочно оскърбил и то на публично място Н. Ц. В. Фердинанд I-ий български княз, като го нарекъл австрийски агент в България, „кобурготски принц“, че не бил принесъл нищо добро за държавата и изказал съжаление, загдето между другите портрети в дружествената стая се намирал и оня на австрийския агент, т. е. на Н. Ц. В. княза, на лика на когото и сочил; 2) че с тези думи обвиняемия оронва достойнството на господаря на българската държава и го понижава пред обществото; 3) че това деяние на обвиняемия е престъпно и се предвижда и наказва по чл. 120 от Наказателния закон;

¹Петър Кирчев е същият секретар на Еленското дружество „Напредък“, който е писал протокола на заседанието, на което П. Ю. Тодоров се е изказал против държавния глава. Неизвестно защо той е съобщил на В. Христу, че околийският началник се е примирил с положението и не е възбудил преследване срещу П. Ю. Тодоров, когато сам Кирчев, както се вижда, е бил свидетел по делото.

4) че обвиняемия сам признава, че е нарекъл Н. Ц. Височество княза австрийски агент и утвърждава, че той действително бил такъв. За това и на основание чл. чл. 26, 291 и 292 от углавното съдопроизводство предава на съд обвиняемия Петко Юрданов Тодоров от гр. Елена, 21 годишен, българин, православен, неженен, студент на юридически факултет в гр. Берлин в Търновския окр. съд за съдение при участие на съдебни заседатели и наказване по чл. 120 от Наказателния закон за това, че той на 6 септември 1899 год. публично и задочно е оскърбил Н. Ц. Височество българският княз Фердинанд I-вий в време на заседание на Еленското дружество „Напредък“, като го нарекъл австрийски агент и други.

гр. В. Търново, 23 август 1900 год.

(под.) Прокурор: Ив. Филипов

Списък

на лицата, които ще се призоват при разглеждане на делото

1) Обвиняем Петко Юрданов Тодоров

Свидетели:

2) Кирчо Т. Кирчев от гр. Елена

3) Марко Юрданов Марков, учител в гр. Елена

4) Петър Кирчев, учител „ „

5) Петър Драгостинчин „ „

6) Юрдан Хвърлев, секретар на кметството „

7) Борис Юрданов Марков, чиновник „

гр. В. Търново, 23 август 1900 год.

| Прокурор: Ив. Филипов

Списък

на съдиите, за които се предполага, че някои от тях ще вземат участие при разглеждане на углавното дело № 912/900 год.

1) Председател Ив. Т. Казанджиев

2) Подпредседател Ив. А. Гунчев

3) Член Мих. Генадиев

4) „ Ив. Брънеков

5) „ П. Н. Панчевич

6) „ Б. Боженски

7) „ М. Т. Кънчев

8) Прокурор Ив. Филипов

9) „ Ст. Шиваров

Вярно с първообразното:

П. Секретар [не се чете]

Председател на Търновския окр. съд: [не се чете]

Сверил: А. Илиев

ОТНОШЕНИЕ НА П. Ю. ТОДОРОВ КЪМ ГЛАДА И СЕЛСКИТЕ БУНТОВЕ ПРЕЗ 1900 г.

1

ПИСМО ОТ Л. ЯКОВОВСКИ ОТНОСНО УЧАСТИЕТО НА П. ТОДОРОВ В СБОРНИК В ПОЛЗА НА ГЛАДУВАЩИТЕ

За това участие говори и писмото до П. Ю. Тодоров от немския писател и критик Лудвиг Якововски, което също даваме по-долу. То е написано с черно мастило на бяла нелинирана хартия, двоен лист, формат 11.5/18. Датата е на горната страна в дясно. Ръкописът представлява авторизиран превод на Михаил Арnaudов по автографа

на Якобовски, както е означено на края. Това писмо е обнародвано в сборника „На помощ!“, но с някои отклонения от авторизирания превод на М. Арnaudов, по-съществени от които отбелязваме в коментара. Пази се в ЦДИА, ф. 126, оп. 1, арх. ед. 283, л. 1-2.

Берлин, 6 Март 1900

Драги господин Теодоров,

Изпълням твърде охотно Вашето желание и позволявам да се преведе някое от моите съчинения с оная хуманна цел, за която Вие ми съобщихте. Ако бих знаел, че от превода на моите скудни съчинения¹ ще се роди хляб за ония бедни и гладующи български селяни², аз бих Ви бил дори твърде благодарен, за гдето ми давате случай да последвам напълно моят човешки дълг. Аз мисля, че ние младите поети на Европа трябва да стоим не само в изкуството на оня широк и могъщ базис, върху когото се мирно срещаме, но че и познанието на социалните фактори би трябвало да съединява интелигенцията на млада Европа. Така щото ние да вървим заедно, ръка в ръка и с радост, ако е дума да се утолява глад, да се пресушават сълзи, да се смекчават болки.³ Аз питая истинска антипатия към онова изтънчено артистично изкуство, което няма нищо общо с чувствата на народа, защото съм на мнение, че най-потайните и най-фините сили на нашия поетичен дар текат из народната душа⁴. Според това не слабо състрадание е, което ни кара да „слезем“ — както нагло се казва — до народа, но един строг дълг. За гдето с Вашата просьба ми давате удобен повод да изпълня тоя дълг и към Вашата доблестна интелигентна нация, аз Ви съм дълбоко обязан. Вие виждате, че не Вие мен, но аз Вам трябва да благодаря.

С предан поздрав
Лудвиг Якобовски

Авторизиран превод (от оригинала) . . . манускрипт! на М. Арnaudов и се посветява на младите европейски писатели.

2

ПИСМО НА П. Ю. ТОДОРОВ ДО ИВ. КИРИЛОВ ОТ 1900 Г. ЗА УЧАСТИЕ В СБОРНИК В ПОЛЗА НА ГЛАДУВАЩИТЕ

Това участие е засвидетелствувано чрез обнародваното по-долу писмо до Иван Кирилов. Писмото е написано с черно мастило на бледокремава хартия, нелинирана, формат 14/22, двоен лист. Датата е на горната страна на дясно — на немски език. Краят на писмото липсва. То се намира в Централния държавен исторически архив, фонд Иван Кирилов, № 358 (неподреден). — Участието в акцията за подпомагане гладуващите в България през 1900 г. личи и от самия сборник, излязъл под заглавие: „На помощ!“ Литературен сборник. Издаден в полза на гладуващите от редакционен комитет. Свищов 1900, 165 стр. 8⁰.

¹В печатния текст на писмото думата „скудни“ е изпусната, независимо от обстоятелството, че авторът дори я е подчертал.

Тодоров е поканил Якобовски за участие в сборника в полза на гладуващите в България, за чисто излизане той проявява активен интерес, който надхвърля едно просто участие в него само със своя работа.

²От тези думи личи, че Тодоров в писмото си до Якобовски ще да е описал твърде прочувствено положението на българските селяни, към чиято съдба е взел дейно участие, като не само дава разказ за проектирания сборник, но в същото време изисква работи и от свои приятели.

³Това и предходното изречение в печатания текст на писмото са предадени в едно изречение, при което е изменена мисълта на автора: „Аз мисля, че ний, младите европейски писатели, имаме не само оня широк и мощен базис в изкуството, из храмовете на което ний мирно се срещаме, но че и проникването в социалните фактори би трябвало да съединява интелигенцията на млада Европа, тъй, — да си подадем ръка и заедно с радост да се явяваме гдето трябва да се утолява глад, гдето трябва да се пресушават сълзи и да се смекчават болки“ (стр. 15).

⁴И това изречение е дадено в печатния текст в нежелателно изменен вид: „Аз питая истинска умраза към онова субективно, изтънчено изкуство, което няма нищо общо с чувството на народа, защото мисля, че най-потайните и мощните вдъхновения на нашето поетическо творчество текат из народната душа“ (стр. 16).

Бр. Иване,

Чаках аз писмо от теб — да ми разправиш подробно за всичко, а днес получих една отворена карта, която далеч не ме задоволи. Вчера ти изпратих „Неразбран“¹ и „Парфюм“² от Якобовски, моля те имай грижата да ги напечаташ както трябва. Особено обърни внимание, както на очерка на Якобовски, тъй и на писмото му — остави ги тъй както аз съм ги наредил. Страх ме е да не напечаташ писмото напр. отдолу и с дребни букви, — нещо, което тук се счита за голямо невнимание и аз да имам съвсем нежелателни разpravии. Особено с Якобовски, когото аз уважавам и който е толкова много нещо сторил за мен. Ако искаш да се запознаеш отчасти с него, прочети в „Мисъл“ VIII г., май, разказа му „Сатаната се усмихна“ и краткия очерк за него. Повтарям ти, обърни особено внимание и грижа за тези работи. — Също те моля напиши ми обширно върху сборника, — кои що са пратили, кога ще се печати и т. н.³

През деня си получих от редак. на „Бълг. прег.“ един отпечатък от твоя „Помилван“, който в началото си ме увлече и като да изглади у мен лошите впечатления от романа. И наистина до излизането от затвора разказа върви тъй добре, че ми става чудно как не си можал да го издържиш до край! Да, сега виждам ясно аз, че тебе ти липсва търпение и главно умение в постройката. Колко хубав щеше да бъде разказа ти, ако да го разделеше на три сцени—I-та както е у теб, втората у църква и III-тата в обрасналия в буренаци и запустял селски дом. Вместо да разправяш такива банални непотребни работи за у братови му (и то забележи добре: да съобщаваш, а не да рисуваш, като художник), вместо да създаваш такава невъзможна ситуация: човек възкръснал да отиде наново да се дави в алкохола, могъл би с малко труд да дадеш нещо наистина хубаво.

Но още по-малко добри думи мога да ти кажа за „Ново поколение“. Без да се впускам във вътрешните недостатъци на „романа“, които биха ме завели и много далеч, ще ти кажа, че най-големият косур на твоето дело е: то не е роман, — там са наредени или по-добре смутолевени няколко факта, съобщени без никаква отенка, без красота и анализ. . . Чета романа ти и в една страница минавам месеци и дни, а нищо не остава у мен!... Трябва ли да ти кажа, че „поколението“ ти е мешчанско; наивно до глупост и някак. . . даскалско, което ме кара само да се усмихвам на „подвизите му“.

Най-сетне ще си позволя да ти направя една обща бележка, която казвам след прочитането на всичко твое, че у теб липсва красота, жизненост — безумна, волна, като човешката душа! . . . А стила ти, може да е хубав за научна статия, но той е лишен от музикалност, широк замах и поетически „блян“!

Време е, брате мой, да оставим всичко туй що до сега сме правили и да се заловим на работа — на плодотворна работа върху назе си, — върху впечатлителността ни, върху фантазията ни, върху сърцето ни, върху самото ни перо! . . .

Нека най-малко те ласкае туй що слушаш отстрани.

Аз, след завръщането си от Bremen, град на Атл[антическият] океан, се залових пак за работа. И въпреки обещанията,⁴

¹ Това е разказ, написан от П. Ю. Тодоров в Берн през април 1900 г. и предназначен за литературния сборник в полза на гладуващите. Този разказ, който рисува трагедията на един свещени неосъществил желанието си да стане артист, е поместен в сборника на стр. 27—43.

² Това е заглавието на разказа от немския писател и критик Лудвиг Якобовски (1868—1900), редактор на литературното списание „Gesellschaft“ в Берлин. В този разказ, поместен в сборника под същото заглавие — „Парфюм“ на стр. 16—24, се рисува привързаността на народен интелегент към трудовите маси, от които е излязъл и които произвеждат материалните блага. Пред разказа на стр. 14—15 е поместено писмото на Якобовски, с което провожда разказа си. Името на преводача е означено с инициали — „Г. Т.“.

³ Безпокойството на Тодоров относно техническото оформяване на сборника и мястото в него на работите на Якобовски, както и напътствията към Иван Кирилов в това отношение подсказват, че Тодоров може да е един от участниците в „редакционния комитет“ по издаването на сборника. Това се потвърждава и от интереса му към останалите участници в сборника, времето на неговото излизане и пр.

⁴ Както се каза, писмото няма край.

ПИСМО НА П. Ю. ТОДОРОВ ДО О. КОБИЛЯНСКА ОТ 1900 г.
ОТНОСНО СЕЛСКИ БУНТОВЕ

Писмото е на бяла нелинирана хартия, на два двойни листа, писмовен формат. Третата, четвъртата и седмата страница са писани по дължината на листа. Датата е в началото на писмото в дясно, на немски език. Написано е четливо, едър почерк с черно мастило. Писмото се намира в Литературно-мемориалния музей на О. Кобилянска в Черновиц, УССР, III-7. Тук печатаме само онази част от писмото — стр. 1—2, която се отнася до интересувания ни въпрос, като нормализираме правописа.

Berlin, den 28 Juni 1900

Милостивая государиня,

Вот я через 3 дня уезжаю в Болгарию и мне хочется Вас теперь сердечно поблагодарить как за Ваше любезное письмо, так и за послание Ваших сочинений, которые мне сделали праздничную радость. Спасибо, сердечное спасибо Вам! Я успел уже прочесть Вашу „Природу“¹, а так и некоторые рисунки из „Покора“². И я постараюсь непременно, чтобы некоторые из них перевелись на болгарски.

Простите.

Я в этот момент слишком возбужден, чтобы побеседовать с Вами так, как надо.

Вы ведь, может быть, из газет знаете, что творится в нашей грешной Болгарии. Ежедневно там в революции упадают 200—300 убитых крестьян³, повсюду объявлено военное положение, полевой суд; наверно скоро начнется экзекуция⁴. Князь сюпримирует нашу конституцию, а на днях и цензуру наложили на печать⁵. Борьба идет на смерть и жизнь⁶.

Я, несмотря, что эмигрант, решился поехать, так как не могу быть больше зрителем.

Из Болгарии я Вам также буду писать. И Вы мне сделаете большую радость, если Вы мне ответите на это письмо туда.

ЕЛЕНА ВЕЛЧЕВА
ВЕЛЧО ВЕЛЧЕВ

¹ Това е произведение на О. Кобилянска от ранния период на творчеството ѝ, написано в 1888 г. на немски език.

² „Покорност“ — новела от О. Кобилянска от 1898 г. Прокарва се мисълта за социалното неравенство, което унижава човека и го лишава от красота.

³ Бунтовете са пламнали по повод въвеждането на десетъка от правителството на В. Радославов. Те наистина са имали масов характер: „Били устроени 148 селски и 49 градски митинга, в които участвували 354,045 души от 505 села. На открито изразяваното недоволство на селските народни маси и устройваните митинги радослависткото правителство отговорило с жесток терор. То не се задоволило само с насилията на своята полиция. Срещу вълнуващите се селяни правителството хвърлило частите на войската“ (История на България, т. II, София, 1955, стр. 157). П. Ю. Тодоров, който по това време е в Берлин, е имал възможност да се запознае с избухването и разпространението на бунтовете и отношението на правителството към тях и от писма на баща си. (Писмо от Юрдан Тодоров от София, от 7/19 юни 1900 г. ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. 133.

⁴ Между многобройните дописки в печата относно положението в България твърде характерно е написаното във в. България, III, 1900, бр. 41, стр. 2—3, където под заглавието „Ужас!“ между другото се казва: „Подир глада в България трябваше да имаме и кръвополитна — братоубийствена саморазправа! . . . Слух се пръсна снощи, че властта победила; че военно положение е било обявено в Русе; че в. „Славянин“, който бил обнародвал някои подробности по кървавите приключения, е бил конфискуван и че полицията гонила из улиците българските граждани, че била и затваряла. . . Сутре ще имаме полевите съдилища, застрелванията, бесилките. Властта ще си отмъсти. . .“

⁵ Под заглавие „Грубо потъпкване на конституцията“ от м. април четем: „След като петте околии се обявиха във военно положение, първата грижа на властта там е била да конфискува правата на българските граждани, които им гарантира конституцията с едни прости прикази. На гражданите са забранени всякакви събрания и държане речи с политическа цел, суспендирана е свободата на печата, забранено е раздаването на столичните вестници, учреден е черен кабинет, който суспендира неприкосновеността на конституцията и други еднакво противоконституционни разпореждания“ (в. България, III, 1900, бр. 43, стр. 2).

⁶ За характера на борбата говори друга дописка в печата от м. юни: „Движението против десетъка се усилва. 600 селяни на с. с. Шабла и Гьоре (Балчишка околия) са ходили в църква и положили клетва, че ще се борят до живот против десетъка. Тяхното решение споделят и всички околни села“ (в. България, III, 1900, бр. 53, стр. 2).